

Резюме

Бондарчук В. В. Риск как правовая категория.

В статье обоснован комплексный характер проблемы риска, который является категорией различных областей знаний: права, экономики, управления, медицины, спорта, психологии и т.п. Решение проблемы риск в праве возможно с применением достижений не только различных отраслей права, но и достижений других общественных наук. На основе философского анализа риска доказана его связь с категорией случайности, которая пронизывает все сферы человеческой жизнедеятельности. Риск органически присущ любой деятельности человека. Риск определен как объективно-субъективная правовая категория, которая связана с такими понятиями как рискованная ситуация, инициатива, выбор. Для права сущность проблемы риска заключается не в факте существования рискованных ситуаций, а в определении критериев для разграничения правомерного и неправомерного риска с целью установления основания ответственности лица за вред, причиненный в результате рискованного деяния.

Ключевые слова: риск, рискованная ситуация, инициатива, выбор, случайность.

Summary

Bondarchuk V. Risk as a legal category.

In the article the complex issues of risk, which is a category of different fields – law, economics, management, medicine, sports, psychology, etc. Addressing Risk in the right possible with not only the achievements of the various branches of the law, but also the achievements of other social sciences. Based on the philosophy of risk analysis proved its relationship with the category of randomness that pervades all spheres of human activity. Risk is inherent in any activity of man. Risk is defined as the objective-subjective legal category that is associated with such concepts as risky situation, the initiative choice. To the right of the essence of the problem of risk is not the fact of the existence of high-risk situations, and to determine the criteria for distinguishing between lawful and unlawful risk in order to establish the basis of liability of a person for damage caused as a result of risky act.

Key words: risk, risky situation, the initiative, the choice, accident.

Отримано 3.06.2013

УДК 343.152

М. С. В'ЮНИК

Марина Сергіївна В'юник, аспірант Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ДОТРИМАННЯ ВИМОГИ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ ПРИ ВИКОНАННІ ВИРОКУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ ТА ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

В Україні права і свободи людини і громадянина визнаються згідно з загальноприйнятими принципами та нормами міжнародного права. Особливого значення у сфері кримінального судочинства, де найбільш суттєво обмежуються права і свободи людини, набуває Загальна Декларація прав людини. Її положення розвинені у багатьох міжнародних документах, основними з яких є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і Міжнародний пакт про громадянські та політичні права.

17 липня 1997 р. Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції. Ця подія стала значним кроком вперед у питаннях захисту прав та свобод людини. Конвенція виступає тим міжнародним документом, який не лише закріплює права людини, а й створює механізм їх захисту шляхом утворення особливого органу – Європейського Суду з прав людини. Тому вона справедливо розглядається як найбільш досконалий та ефективний міжнародний договір у галузі прав людини.

Найчастіше предметом розгляду Суду є факт порушення прав людини, передбачених ст. 6 Конвенції, де закріплено: «Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення». Як бачимо, одним із елементів права на справедливий судовий розгляд є розумність строків.

Хоча вимога розумності строків кримінального провадження не закріплена у Конституції України, її порушення зачіпає найважливіші права учасників кримінального судочинства. Ще радянські вчені-процесуалісти, такі як О. М. Ларін, В. А. Стрёмовський, М. С. Строгович, Ф. Н. Фаткуллін у якості принципу судочинства розглядали його швидкість. Крім названих науковців, проблеми швидкості та розумності строків вивчали А. П. Крутліков, Г. Б. Петрова, Є. В. Рябцева, Д. В. Туляньський, С. Б. Фомін, Р. Х. Якупов та інші.

Метою наукової статті є дослідження змісту поняття розумності строків та її критеріїв, вироблених практикою Європейського Суду з прав людини, а також аналіз відповідних норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) на предмет їхньої відповідності вимогам розумності.

Поняття розумності не є усталеним юридичним терміном. Дослідження етимології цього поняття пов'язане з філософською категорією «розум», під яким розуміють «абсолютний початок, яке складає ядро родової сутності людини і проявляє себе у формах пізнання, ціле покладання, організації та виробництва». Дії та рішення учасників кримінального судочинства повинні бути розумовими, а по суті – законними, тобто бути мотивованими та відповідати вимогам кримінального процесуального законодавства¹.

До 2012 р. критерії розумності впливали з практики Європейського Суду. Ситуація змінилася з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України, де на законодавчому рівні закріплено не лише критерії розумності строків, а й зроблено спробу (хоча й не дуже вдалу, на наш погляд) дати визначення розумних строків. Проаналізувавши практику ЄСПЛ, положення ст. 28 КПК України, можна визначити, що під розумним строком доцільно розуміти найкоротший строк розгляду і вирішення кримінальної справи, проведення процесуальної дії або винесення процесуального рішення, який достатній для надання своєчасного (без невинуватих зволікань) судового захисту порушених прав, свобод та інтересів, досягнення мети процесуальної дії та взагалі завдань кримінального провадження². Розумний строк постає як особливий вид строків в рамках вже визначених законом часових меж кримінального провадження, враховуючи час для здійснення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Це строк, що відповідає інтересам осіб, які залучаються до кримінального провадження, але не перевищує строки, що отримали формальне визначення у законі³. С. Б. Фомін у своїй дисертації поділяє розумні строки на правообмежуючі (мінімальний період часу, на який обмежуються права учасника процесу, але в той же час достатній, щоб компетентні органи, які ведуть боротьбу зі злочинністю, могли виконати окрему слідчу дію або комплекс слідчих заходів, що спрямовані на розкриття злочинів, викриття і покарання осіб, що їх вчинили) та правовстановлюючі (достатній для того, щоб особа мала реальну можливість скористатися наданим їй правом)⁴. Для кримінального судочинства однаково важливими є обидва види. Хоча ця класифікація носить умовний характер, вона може істотним чином вплинути на визнання того чи іншого строку розумним.

Критерії для визначення розумності строків кримінального провадження закріплені у ч. 3 ст. 28 КПК України, але, на нашу думку, вони неповністю відповідають практиці ЄСПЛ. Законодавець залишив поза увагою той факт, що у питанні дотримання вимоги розумності велике значення має період, який враховується Страсбурзьким судом (далі – Суд) для визначення тривалості провадження⁵. До критеріїв, визначених національним кримінальним процесуальним законодавством, зокрема, належать:

1) складність кримінального провадження. Вона може бути зумовлена як фактичними обставинами справи, так і різними правовими аспектами, пов'язаними зі справою опосередковано. Складність провадження визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, характеру фактичних даних, що підлягають встановленню, кількості учасників процесу (потерпілих, свідків), обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування (у тому числі, експертних досліджень), вступу в процес нових осіб, забезпечення допомоги перекладача, об'єднання матеріалів досудового розслідування, міжнародним характером процесу тощо. Наприклад, у справі «Вячев проти Болгарії» Суд визнав провадження складним через фігурування у ньому кількох осіб, обвинувачених у скоєнні численних правопорушень;

2) поведінка учасників кримінального провадження. Важливим аспектом практики Суду є його позиція щодо співвідношення між тривалістю розгляду справи та позицією заявника. Безумовно, заявник повинен продемонструвати свою заінтересованість у оперативному провадженні у справі: «Заінтересована особа зобов'язана належним чином виконувати процесуальні дії, які стосуються її, утримуватися від тактики зволікань і користуватися наданими державою можливостями для скорочення строків провадження» («Сандерс проти Іспанії»). Показовою тут можна назвати справу «Чирікоста та Віола проти Італії», в якій факт розгляду справи протягом 15 років Страсбурзький суд не вважав порушенням Конвенції, адже самі заявники 17 разів зверталися з проханнями про відкладення розгляду справи й не заперечували проти оголошення перерви в її слуханні за клопотаннями іншої сторони⁶;

3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Практика ЄСПЛ звертає увагу на ті аспекти кримінальної процесуальної діяльності, які слід враховувати при оцінці дій органів, що ведуть кримінальне провадження: своєчасність призначення справи до розгляду; проведення судового розгляду у призначений строк; повторювана заміна суддів; тривалі строки виготовлення мотивованого судового рішення чи протоколу судового засідання та направлення його сторонам чи ознайомлення з ними; повнота здійснення суддею контролю за виконанням працівниками апарату суду своїх службових обов'язків, у тому числі з повідомлення осіб, що беруть участь у справі, про час і місце судового засідання; повнота і своєчасність прийняття суддею заходів щодо учасників процесу та інших осіб, спрямованих на недопущення їх процесуальної несумлінності й процесуальної тяганини у справі; контроль судді за строками проведення експертизи, накладенням штрафів; відстрочення, що виникають з вини судової канцелярії чи інших адміністративних органів тощо.

Зазначимо, що при визначенні розумності законодавець навів приклади критеріїв, які слід враховувати при оцінці складності кримінального провадження (п. 1 ч. 3 ст. 28 КПК України). Проте очевидно, що вказівка на наявність двох інших критеріїв без розкриття їх змісту є явно недостатньою, адже йдеться про ефек-

тивність дій суду, слідчого судді, прокурора, слідчого, які провадяться з метою своєчасного здійснення кримінального переслідування або судового розгляду. Так, з огляду на обставини справи, зокрема, неодноразові призначення проведення судових експертиз, Європейський суд з прав людини у справі «Блінова проти України» встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з незабезпеченням національними судами розгляду справи в «розумний строк».

До порушення вимоги розумності провадження може призвести і бездіяльність уповноважених органів. Наприклад, з огляду на обставини справи, а саме: неодноразові відкладення судових засідань, значні періоди бездіяльності національних органів Європейський суд з прав людини у справі «Борисенко проти України» встановив порушення п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку із незабезпеченням державними органами розгляду справи заявника в «розумний строк».

Суд не вважає порушенням розумності випадки втечі обвинуваченої особи від органів держави. Така втеча сама по собі зменшує обсяг гарантій, передбачених п. 1 ст. 6 Конвенції. Як зазначає Суд у своєму рішенні «Ваїч проти Туреччини», коли обвинувачений втікає з держави, яка поважає принцип верховенства права, можна припустити, що така особа не має права скаржитися на необґрунтовану тривалість провадження після такої втечі, якщо тільки при цьому не буде наведена достатня підстава для спростування такого припущення⁷. Негативна поведінка учасників кримінального провадження є об'єктивною обставиною, що не може ставитися у провину стороні обвинувачення або суду, і враховується при визначенні факту перевищення розумного строку кримінального провадження.

Проте важко уявити, що ст. 6 Конвенції, описуючи надані сторонам процесуальні гарантії, залишила реалізацію судових рішень без захисту. Якщо припустити, що у зазначеній статті йдеться лише про доступ до правосуддя та судовий процес, то це призведе до ситуацій, несумісних з принципом верховенства права, якого держави-учасниці Конвенції погодилися дотримуватися при ратифікації Конвенції. Право на доступ до правосуддя було б ілюзорним, якби правова система держави-учасниці допускала невиконання судового рішення, яке набрало законної сили і є обов'язковим до виконання. У цьому контексті спірним видається норма КПК РФ (ст. 6.1), яка визначає, що розумний строк включає в себе період з моменту початку здійснення кримінального переслідування до моменту припинення кримінального переслідування або винесення обвинувального вироку. Погоджуючись із зауваженнями М. Т. Аширбекової та Ф. М. Кудіна⁸, зазначимо, що ухваленням вироку не завершується розгляд і вирішення справи по суті. У ряді своїх рішень Європейський суд наголошував, що виконання рішення будь-якого суду повинно розглядатися як складова «судового розгляду» у контексті ст. 6 Конвенції (напр., «Хорнсбі проти Греції»; «ДіП'еде проти Італії»; «Цапія проти Італії»; «Бурдов проти Росії»).

Частина 1 ст. 534 КПК України зазначає, що «у разі необхідності спосіб, строки і порядок виконання можуть бути визначені у самому судовому рішенні». Але слід мати на увазі, що існує загальна стаття, яка регулює засаду розумних строків (ст. 28 КПК України), де зазначено, що розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Тож, не відкидаючи можливості зазначення у рішенні строків його виконання, вони повинні бути розумними.

У ст. 534 КПК України законодавець використовує термін «негайно». І. А. Тітко відносить це поняття до оцінних понять кількісного типу⁹, інтенсивно використаних законодавцем у нормах КПК. Тлумачення цього поняття було предметом розгляду Європейського суду у справі «Броуган та інші проти Сполученого Королівства», де зазначено, що негайність має оцінюватися в кожній справі залежно від її конкретних особливостей. Суддя Сер Вінсент Еванс стверджував, що поняття негайності в контексті Конвенції має застосовуватися з певним ступенем гнучкості, але межі такої гнучкості є досить обмеженими.

Якщо звернутися до словників з української мови, можна побачити, що негайність прирівнюють до понять «зараз», «невідкладно», «у цю ж хвилину (секунду)», «незабаром», «в найближчому майбутньому» тощо. Тож негайність припускає як невідкладне здійснення певних дій, так і вплив певного часу. Питання в іншому: чи буде така тривалість розумною? Адже вимога розумності передбачає встановлення строків здійснення процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень, але такі строки не можуть бути невиконано тривалими. Як бачимо, відсутність будь-якого законодавчо встановленого обмеження розсуду призводить до повної свободи в тлумаченні оцінних понять і може викликати свавілля. Тому слід або взагалі уникати використання оцінних понять у випадках, де їх використання може створити загрозу порушення законних прав та свобод громадян, або ж, принаймні, встановити законодавчо закріплені межі розсуду при застосуванні таких понять.

Труднощі у застосуванні може викликати ч. 4 ст. 535 КПК України, де закріплено обов'язок відповідних органів повідомити суд, який постановив вирок, про його виконання. Проте зазначена норма не містить жодних вказівок на строки такого повідомлення. Частково цю прогалину заповнює Інструкція про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та здійснення контролю щодо осіб, засуджених до таких покарань, затверджена наказом державного департаменту України з питань виконання покарань № 270/1560 від 19 грудня 2003 року. Положення цієї Інструкції закріплюють 10-денний термін направлення до суду, який виніс вирок, повідомлення про виконання окремих видів покарань (п. 4.3 Розділу I, п. 4.5 Розділу II, п. 4.7 Розділу III, п. 4.8 Розділу IV). На наш погляд, є неприпустимою ситуація, коли кримінальне провадження регулюється нормами кримінально-виконавчого права. Тож у ч. 4 ст. 535 КПК України слід законодавчо визначити термін повідомлення суду органами, що виконують вирок. Таке ж зауваження можна

висловити стосовно ст. 538 КПК України, яка надає суду, що ухвалив вирок, право розглянути питання про зняття судимості з особи після відбуття нею покарання, але так само не містить жодних встановлених термінів, що, безумовно, може призвести до порушення законних прав та інтересів осіб.

Викладене дає змогу дійти висновку про необхідність виконання приписів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та протоколів до неї з обов'язковим урахуванням практики Європейського Суду. Якщо національні органи у своїй діяльності ігноруватимуть правові позиції, вироблені у рішеннях Страсбурзького суду, це означатиме недотримання Україною взятих на себе зобов'язань у сфері захисту прав людини, у тому числі й при виконанні вироків.

¹ Левченко О. В., Камардина А. А. Реализация принципового головного судопроизводства судом в стадии исполнения приговора: монографія. – М.: Юритинформ, 2013. – С. 54.

² Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – С. 87.

³ Аширбекова М. Т., Кудин Ф. М. «Разумный срок» как оценочное понятие в уголовно-процессуальном праве // Уголовное судопроизводство. – 2011. – № 2. – С. 1–2.

⁴ Фомін С. Б. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – 2002. – С. 46–47.

⁵ Див.: «Шумахер проти Люксембургу», «Стоянова і Недельку проти Румунії», «Де Клерк проти Бельгії».

⁶ Богунов В. Процесуальне прискорення. Строки розслідування й розгляду кримінальних справ новий КПК визначає трьома критеріями розумності. – Закон і бізнес. – 2012. – № 4.

⁷ Джеремі Макбрайд. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. – К.: К.І.С., 2010. – С. 533.

⁸ Аширбекова М. Т., Кудин Ф. М. Вказана праця. – С. 3.

⁹ Тітко І. А. Нормативна сутність оцінних понять в кримінально-процесуальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – 2009. – С. 36.

Резюме

В'юнник М. С. Дотримання вимоги розумності строків при виконанні вироку у Кримінальному процесуальному кодексі України та практиці Європейського суду з прав людини.

Статтю присвячено дослідженню змісту поняття розумності строків та її критеріїв, вироблених практикою Європейського суду з прав людини, а також аналізу відповідності норм Кримінального процесуального кодексу України, присвячених виконанню судових рішень, на предмет їхньої відповідності вимогам розумності. Зазначається, що вперше на законодавчому рівні зроблено спробу дати визначення розумності строків.

Крім того, у роботі розглянуто критерії розумності строків кримінального провадження та проаналізовано зміст кожного з них. Автор звертає увагу на те, що Європейський суд у своїй практиці також враховує тривалість провадження.

Ключові слова: виконання вироку, розумність строків кримінального провадження, практика Європейського суду з прав людини.

Резюме

В'юнник М. С. Соблюдение требования разумности сроков при исполнении приговора в Уголовном процессуальном кодексе Украины и практике Европейского суда по правам человека.

Статья посвящена исследованию содержания понятия разумности сроков и ее критериев, выработанных практикой Европейского суда по правам человека, а также анализу соответствия норм Уголовного процессуального кодекса Украины, посвященных исполнению судебных решений на предмет их соответствия требованиям разумности. Отмечается, что впервые на законодательном уровне предпринята попытка дать определение разумности сроков.

Кроме того, в работе рассмотрены критерии разумности сроков уголовного производства и проанализировано содержание каждого из них. Автор обращает внимание на то, что Европейский суд в своей практике также учитывает продолжительность производства.

Ключевые слова: исполнение приговора, разумность сроков уголовного производства, практика Европейского суда по правам человека.

Summary

Yunyk M. Compliance with reasonable time for execution of the sentence in the Criminal Procedure Code of Ukraine and the practice of European Court of Human Rights.

The article is devoted to the research of the content of the concept of reasonable time and its criteria developed by the European Court of Human Rights, as well as the analysis of compliance with the norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine, devoted to the execution of judicial decisions for compliance with the requirements of reasonableness. It is noted that for the first time at the legislative level it takes an attempt to define a reasonable time.

In addition, the paper discusses the criteria reasonable time of the criminal proceedings and analyzed the content of each of them. The author draws attention to the fact that the European Court of Justice in its practice also takes into account the length of the proceedings.

Key words: the execution of the sentence; the reasonableness of the term of the criminal process; the practice of European Court of Human Rights.

Отримано 20.05.2013